

SALGININ (COVID-19) SOSYAL ETKİLERİ: DİNÎ DÜŞÜNCE VE HAYATA YANSIMALARI (AFYONKARAHİSAR ÖRNEĞİ)*

Hayati Duman *

E-mail: hayati.duman@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7114-2052>

Hayri Erten **

E-mail: ertenhayri@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8903-6864>

Citation/©: Duman H. & Erten H. (2022). Salgının (Covid-19) sosyal etkileri: Dinî düşünce ve hayata yansımaları (Afyonkarahisar örneği). *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 14, 89-116.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1187174>

Öz

Bu çalışma, 21. yüzyılda küresel dünyada insanlığın şahit olduğu en büyük salgın olan Covid-19'un, toplumların ve bireylerin dinî düşünce ve yaşantıya etkilerini Afyonkarahisar örneğinde ele almaktadır. Çalışma salgınla birlikte ortaya çıkan olay, olgu ve sorunların toplumların ve bireylerin dinî düşünce ve yaşantısına olan etkilerini araştırmak amacıyla yürütülmüştür. Araştırma, salgın süreci ve sonrasında bireysel veya sosyal açıdan ortaya çıkan davranış ve düşünce değişikliklerini ele almaktadır. Yani araştırmada salgının sosyal ve duygusal etkilerine odaklanılmıştır. Çalışmada salgının dinî ve sosyal boyutu 32 katılımcı ile yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda

* Bu çalışma Hayati Duman'ın *Salgının (Covid-19) Sosyal Etkileri: Dini Düşünce ve Hayata Yansımaları (Afyonkarahisar Örneği)* isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Yazar Katkıları: Hayati Duman (%50); Hayri Erten (%50).

* Şube Müdürü, Afyonkarahisar İl Millî Eğitim Müdürlüğü.

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

ulaşılan bulgular çerçevesinde incelenmiştir. Verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda salgının insanların dinî duygu ve düşünceleri çeşitli yönlerden etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, Afyonkarahisar, Covid-19, Din, Sosyal hayat, Salgın.

SOCIAL EFFECTS OF THE OUTBREAK (COVID-19): RELIGIOUS THOUGHT AND ITS REFLECTIONS TO LIFE (EXAMPLE OF AFYONKARAHISAR)

Abstract

This study deals with the effects of Covid-19, which is the biggest epidemic witnessed by humanity in the global world in the 21st century, on the religious thought and life of societies and individuals in the example of Afyonkarahisar. The study was conducted to investigate the effects of events, phenomenon and problems that emerged with the epidemic on their religious thought and life of societies and individuals. The search deals with the individual or social changes in behavior and thought during and after the epidemic. In other words, the search focused on the social and emotional effects of the epidemic. In this section, the subject has been expanded on mostly current data and variables. In the study, the religious and social dimension of the epidemic was examined within the framework of the findings obtained as a result of in-depth interviews with 32 participants. Descriptive analysis method was preferred in the analysis of the data. As a result of the research, it was determined that the epidemic affected people's religious feelings and thoughts in various ways.

Keywords: Sociology of religion, Afyonkarahisar, Covid-19, Religion, Social Life, Ep.

Giriş

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Dinler/ideolojiler insanlığa anlamlı bir hayat sunma iddiası taşır. Birey toplum içerisinde hayatını sürdürürken ortaya çıkan sorunlara düşünce dünyasında çözümler arar. Bu çözümler onun dünyaya bakış açısını belirler, anlamlandırmalar yapmasını sağlar. Bireylerin hayatına dokunamayan, onların soru ve sorunlarına çözüm üretemeyen her düşünce zamanla tarihin akışında kaybolmaya mahkûmdur. İnançlar/dinler de insan hayatına anlam sunan en önemli faktörlerden birisi olarak yer almaktadır.

Tarihin akışı içerisinde ortaya çıkan ve tüm toplumları aynı anda etkileyen olayların sayısı oldukça sınırlıdır. Tarihin akışına yön veren birçok olay belli bir coğrafi alanın sınırlarını aşmamıştır. Ancak günümüzde ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmeler ve toplumların birbirleriyle olan ilişkilerinin yoğunluğu artık dünyanın küçük bir köy olmasını beraberinde getirmiştir. Bu sebeple meydana gelen olaylar küresel boyutta çeşitli alanlarda sonuçlarını ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlarda doğal olarak bireyleri ve toplumları birçok alanda etkilemektedir. Toplumsal yaşamın kodlarını dönüştüren ya da değiştiren, bireyleri etkileyen olaylardan birisi de hastalıklar ve salgınlardır.

Günümüz toplumlarını sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik, dinî vb. birçok alanda etkileyen Covid-19 salgını, toplumların yaşamlarında derin etkiler bırakmaktadır. Bu etkiler sosyal, siyasî, ekonomik, dinî ve hukuk alanlarında alınan tedbirlerle kendini göstermektedir. Kitlesele ölümlerin yaşandığı, insanların izolasyona zorlandığı bir toplumda insanların duygu, düşünce ve yaşam tarzlarında değişimler beklenmektedir. Günümüzde yaşanan bu salgın bütün bu etki alanları açısından tüm boyutları ile irdelenmelidir. Çünkü yaşanan bu salgın insanları belirli bir dönemde olsa da süregelen alışkanlıklarından vazgeçmek zorunda bırakmıştır. Bunun yanında toplumları sosyal, siyasî, ekonomik, kültürel, hukuki ve dinî vb. alanlarda yeni normallere zorlamıştır. Bu yeni normaller sosyal hayatta; komşuluk ilişkileri, çalışma biçimleri, alışveriş tercihleri ve şekli vb. dinî hayatta ise; cemaatle namaz, cenazeye karşı görevler ve taziye geleneği, hac farızasının ifası vb. birçok alanda kendini göstermiştir. Toplumların yaşadığı değişim ve dönüşümlerin bunun yanında da salgının dinî ritüeller konusunda toplumsal etkilerini araştırmak sosyal bilimler açısından önemli bir yer tuttuğundan konu ile ilgili araştırma yapılması gerekli görülmüştür.

Günümüz insanını derinden etkileyen bu salgın, modern dünyaya ilişkin birçok kavramın da yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Salgın sürecinde adalet, sosyal devlet, özgürlükler, damgalanma duygusu, yardımlaşma ve vefa, ölüm olgusu gibi birçok kavram birey ve toplumlar tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Bu amaçla çalışmada, modern dünyada meydana gelen Covid-19 salgınının hayatı anlamlandırmada önemli bir yer tutan dinî düşünce ve davranışlara etkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Günümüz insanını derinden etkileyen Covid-19 salgını, modern dünyanın birçok kavramının da yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Çünkü salgın ortaya çıkardığı sağlık problemlerinin yanında bireysel ve toplumsal anlamda ortaya çıkardığı endişe ve korku ile devletleri hastalığın yayılımını engellemeye yönelik modern zamanların en katı tedbirlerini almaya itmiştir (Congar, 2020).

Böyle zamanlarda toplumda meydana gelen değişiklikleri sosyolojik açıdan değerlendirmek salgının toplumsal sonuçlarını daha iyi anlayabilmek için gereklidir. Çünkü sosyolojik bakış, sosyal etkileşim çerçevesinde ve grubun bir parçası olarak insan üzerinde

durarak sosyal yaşamı bir bütün olarak algılama tarzıdır. Kızılçelik ve Erjem'e (1996, s. 519) göre sosyolojik bakış, sosyal yaşamın bütünüyle ilgilenmektedir. Çünkü sosyal olay ve olgular insanlar arasında kurulan etkileşimin sonucunda ortaklaşa meydana gelir. Elbette ki bireyleri ve toplumları bu kadar derinden etkileyen bir salgının insanların dinî düşüncelerine ve yaşantılarına da etki etmemiş olması düşünülemez. Dinî ritüelleri alışageldiği şekilde yerine getiremeyen insanların bu durumdan psiko-sosyal anlamda etkilenmeleri de kaçınılmazdır. Bu çalışmada amaç; modern dünyada meydana gelen Covid-19 salgınının insan hayatını anlamlandırmada önemli bir yer tutan dinî düşünce ve davranışlara etkisinin olup olmadığı ve dinî konularda alınmış olan kararların kişiler üzerindeki psiko-sosyal etkilerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. İnsanlar salgının sebebini nasıl anlamlandırmaktadır?
2. Salgın süreci insanların dinî düşünce ve duygularında ne tür yansımalara sebep olmuştur?
3. Salgın sürecinde alınan dinî tedbirler insanlar tarafından nasıl anlamlandırılmış ve yaşantıya etkileri ne olmuştur?
4. Salgın süreci genel olarak insanları nasıl etkilemektedir?

Araştırmanın Önemi

İçinde yaşadığımız çağ insanlığın teknolojik gelişmelerde zirve noktalara tırmandığı, toplumların birbiri ile etkileşiminin en üst düzeyde olduğu, yaşamın hızının yüksek olduğu bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Böylesine hızlı bir dünyada yaşanan salgın bir hastalık doğal olarak insanların toplumsal ilişkilerini, ülkelerin sosyo-ekonomik politikalarını, üretim ve tüketim alışkanlıklarını kaçınılmaz olarak etkilemiştir. Bunun yanında modern dünyada akışkan bir hayat yaşayan insanın, yaşamın anlamını derinlemesine sorguladığı bir döneme de sürüklediği görülmektedir. Salgın döneminde dinî ve moral değerlerin de bu sorgulamalar içinde yer aldığı düşünülmektedir. Bu salgının toplumlar üzerinde uzun yıllar sürecektir etkiler bırakacağı kesin görülmektedir (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020). Çalışma konusunun güncelliği çalışmayı değerli kılmaktadır. Ayrıca çalışmanın bulguları sürecin daha iyi anlaşılmasına ve toplum üzerindeki etkilerinin belirlenmesine katkı sunması beklenmektedir. Bu özellikleri çalışmanın önemini ve alana katkı sağlayacağı düşüncesini bir kat daha artırmaktadır.

1. Araştırmanın Modeli

Covid-19 salgınının insan hayatını anlamlandırmada önemli bir yer tutan dinî düşünce ve davranışlara etkisinin olup olmadığı ve dinî konularda alınmış olan kararların kişiler üzerindeki psiko-sosyal etkilerinin incelenmesini amaçlayan bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ile yürütülmüştür. Nitel araştırmalar gözlem, görüşme,

doküman inceleme gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olgu ve olayların kendi doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yarayan araştırma türüdür. Nicel araştırma ile mukayese edildiğinde nitel araştırmalar daha çok derinlemesine bilgi, anlayış ve kavrayış sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 39).

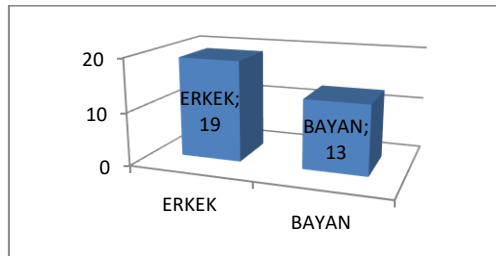
“Durum çalışması araştırması, araştırmacının gerçek yaşamda, güncel sınırlı bir sistem (bir durum) ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler (durumlar) hakkında çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır” (Aydın, 2018, s. 97).

Durum çalışması araştırmaları “ne” sorusundan ziyade “niçin ve nasıl” sorularına yanıt arayan araştırma sorularında tercih edilir çünkü değerlendirme ve açıklama potansiyeline sahiptir. Araştırmacıya müdahale etmeden derinlemesine inceleme, anlama imkânı tanırken, incelenen olay ya da durumun toplum üzerindeki etkisine dair çıkarımlarda bulunmasına olanak sağlar (Yin, 2017).

1.1. Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Var olan evrenden, onu temsil edebilecek bir parça seçme işine örnekleme denir. Örnekleme, herhangi bir evrenden belirli bir yolla seçilmiş daha küçük sayıdaki obje ve bireylerin oluşturduğu gruptur (Kaptan, 1998, s. 118). Amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışmasına olanak verir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 118). Maksimum çeşitlilik örneklemede evrende araştırılacak problemle ilgili kendi içinde benzeşik farklı durumların belirlenerek, çalışmanın bu durum çerçevesinde yapılması önemlidir (Büyüköztürk vd., 2014, s. 90). Bu doğrultuda araştırmada Afyonkarahisar ilinde ikamet eden 32 bireyle görüşülmüştür. Görülecek bireyler seçilirken toplumu maksimum derecede temsil edecek kişilere ulaşılması hedeflenmiş olup farklı yaş, cinsiyet, meslek grupları, eğitim düzeylerinden bireylere ulaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların demografik niteliklerine (cinsiyet dağılımı, mesleki dağılımı, yaş dağılımı, eğitim durumları ve kendini tanımlamaları) Grafik 1’de yer verilmiştir.

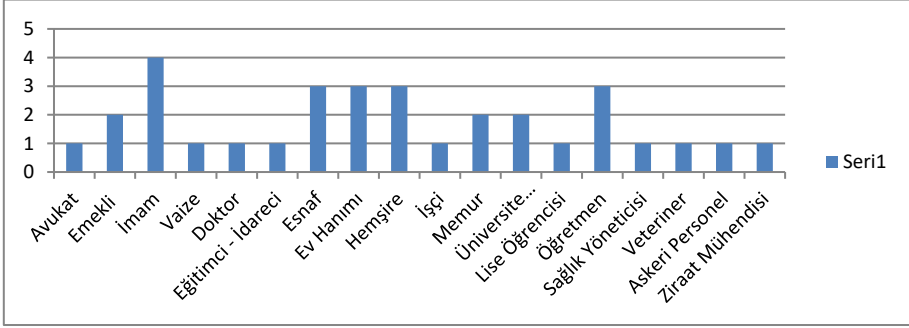
Grafik 1: Katılımcıların cinsiyet dağılımı

Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere görüşme yapılan 32 katılımcının 19'u erkek, 13'ü ise bayandır.

Katılımcıların mesleki dağılımı Grafik 2'de verilmiştir.

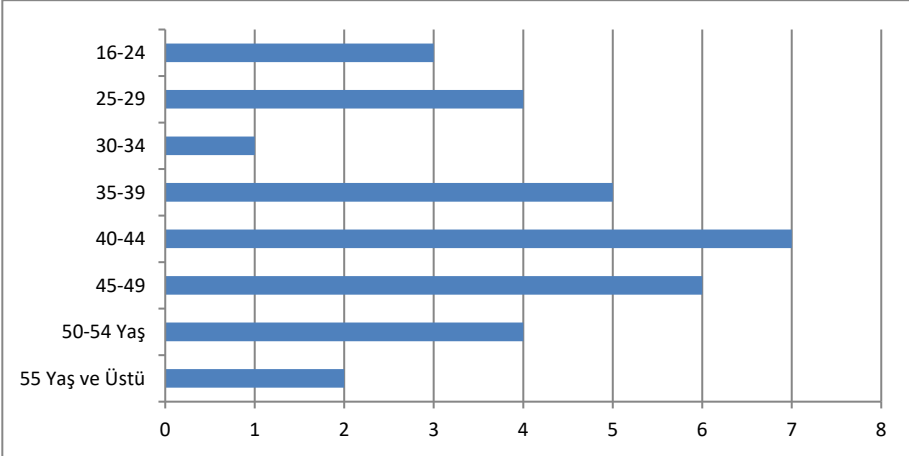
Grafik 2: Katılımcıların meslek dağılımı

Grafik 2'de görüldüğü üzere görüşme yapılan katılımcıların meslekleri şu şekildedir: 1 avukat, 2 emekli, 4 imam, 1 vaize, 1 doktor, 1 eğitimci-idareci, 3 esnaf, 3 ev hanımı, 3 hemşire, 1 işçi, 2 memur, 2 üniversite öğrencisi, 1 lise öğrencisi, 3 öğretmen, 1 sağlık yöneticisi, 1 veteriner, 1 askeri personel, 1 ziraat mühendisi.

Katılımcıların yaş dağılımı Grafik 3'te sunulmuştur.

Grafik 3: Katılımcıların yaş dağılımı

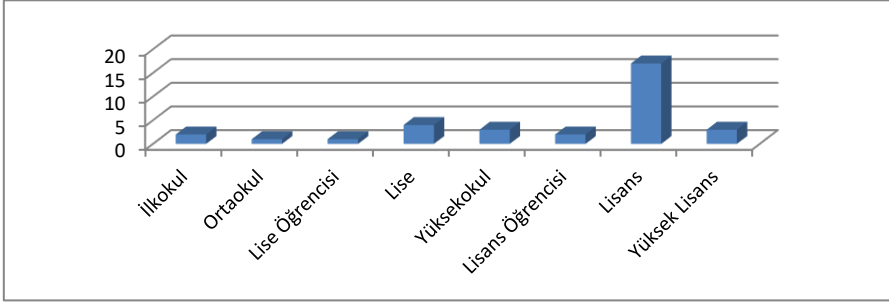

Görüşme yapılan katılımcıların yaş dağılımında 15 yaş üstü bireyler olması yönünde bir ölçüt belirlenmiştir. Çünkü daha alt yaşlardaki bireylerin olaylar karşısında yeteri kadar tutum geliştiremeyeceği öngörülmüştür. Katılımcıların yaş durumuna ait bilgiler Tablo 3'te sunulmuştur: Grafikte görüldüğü üzere 16-24 yaş aralığında 3 katılımcı, 25-29 yaş

aralığında 4 katılımcı, 30-34 yaş aralığında 1 katılımcı, 35-39 yaş aralığında 5 katılımcı, 40-44 yaş aralığında 7 katılımcı, 45-49 yaş aralığında 6 katılımcı, 50-54 yaş aralığında 4 katılımcı, 55 yaş ve üzeri olan ise 2 katılımcı bulunmaktadır. Yaş durumları dikkate alındığında katılımcıların 35-49 yaş aralığında yoğunlaştığı ve bu yaş aralığında toplam 18 katılımcının olduğu görülmektedir.

Katılımcıların eğitim durumu Grafik 4'te sunulmuştur.

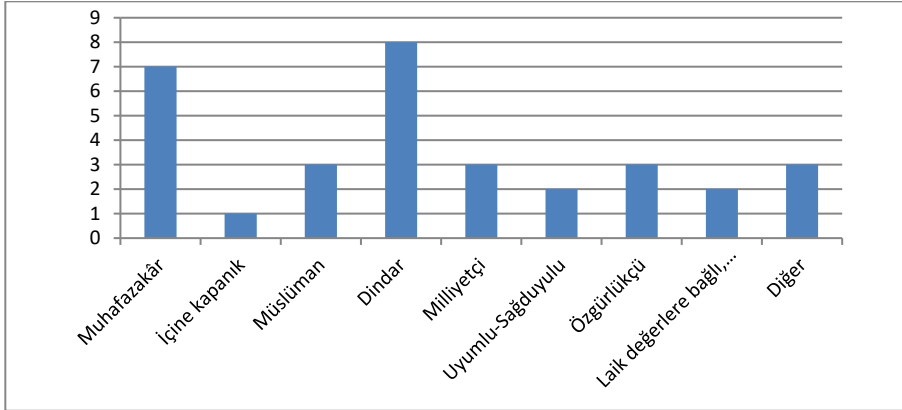
Grafik 4: Katılımcıların eğitim durumu

Görüşme yapılan katılımcıların eğitim durumuna ait bilgiler incelendiğinde 2 ilkokul, 1 ortaokul, 1 lise öğrencisi, 3 lise, 3 yüksekokul, 2 lisans öğrencisi, 17 lisans, 3'ünün ise yüksek lisans seviyesinde olduğu görülmektedir.

Katılımcıların kendilerini nasıl tanımladıkları Grafik 5'te verilmiştir.

Grafik 5: Katılımcıların kendini tanımlama durumları

“Düşünce yapınızı ve yaşantınızı göz önüne aldığınızda kendinizi nasıl tanımlarsınız?” şeklindeki açık uçlu soruya katılımcıların verdiği cevaplar analiz edildiğinde yapılan tanımlamalarda: 7 katılımcının “Muhafazakâr”, 1 katılımcının “İçine Kapanık”, 11 katılımcının “Müslüman veya Dindar” 3 katılımcının “Milliyetçi”, 2 katılımcının “Uyumlu

veya Hoşgörülü”, 3 katılımcının “Özgürlükçü”, 2 katılımcının “Laik Değerlere Bağlı veya Demokrat” 3 katılımcı ise “Diğer” grubu aralığında oldukları görülmektedir.

Katılımcılarla görüşmeler yapılırken gönüllülük esas alınmıştır. Ayrıca araştırma için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 27.07.2022 tarih ve 113857 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmalarda veriler çok çeşitli yollarla elde edilebilir. Veri toplamada hangi yolun seçileceği verinin özelliklerine veri kaynaklarının durumuna ve eldeki olanaklara göre değişiklik gösterebilir. Verileri elde etme konusunda doğru yöntemi tercih etmek araştırmacının niteliği açısından önemlidir. Çalışmamız nitel araştırma türünde olduğundan “bir kimsenin herhangi bir konuda ne düşündüğünü bilmek istiyorsanız bunun en iyi yolu kendisine sormaktır” (Kaptan, 1977, s. 182) ilkesi gereğince kişilerin düşüncelerinden, tecrübelerinden ve gözlemlerinden istifade edebilmek için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu teknikle kişilerin Covid-19 salgın hastalık sürecinde sosyal ve dini düşünce dünyasına yaşam tarzına etki edebilecek nitelikte olan durumları belirleyecek sorular yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine göre önceden hazırlanmıştır. Sorular hazırlanırken günlük tecrübelerin yanında Covid-19 salgını ile ilgili yazılmış güncel literatür incelenmiş, bu konu hakkında sosyal medya üzerinde etkili olan kaynaklar taranmıştır. Bunun yanında hazırlanan sorularla ilgili iki farklı uzman görüşü de alınarak sorular son haline getirilmiştir. Görüşme yapılması planlanan bireylere telefon veya diğer iletişim araçları ile ulaşılarak çalışma ve görüşme kapsamında bilgi verilerek randevu talebinde bulunulmuştur. Araştırma temelde yüz yüze yapılan görüşmeler ile gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze yapılan görüşmeler uygun ses kayıt cihazlarıyla kaydedilmiştir.

1.3. Verilerin Analizi

Nitel verilerin çözümlenmesi çeşitlilik, yaratıcılık ve esneklik anlamına gelir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 237). Merriam’a (2013) göre nitel veri analizi bulguların bütünsel bir şekilde dışa aktarılmasıdır. Bu kapsamda nitel araştırmalarda verilerin güvenilir bir şekilde toplanmasının ardından ilk olarak toplanan verilerin yazıya geçirilmesi önemlidir. Bu sebeple görüşmelerin ses kayıtları yazıya aktarılmıştır. Yazılı doküman haline getirilen görüşme notları katılımcılara okutulmuş ve onayları alınmıştır. Metne çevrilen veriler betimsel analiz ile analiz edilmiştir. “Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde temel amaç, elde edilen bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır” (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 89). Betimsel analiz sırasında araştırma soruları esas alınmıştır. Elde edilen bulgular katılımcılardan yapılacak doğrudan alıntılar ile desteklenerek yorumlanmıştır.

Araştırma için de veriler okunarak detaylı bir analize tabi tutulmuş, farklı ve benzer olan veriler dikkate alınmış, birbirine benzeyen veriler aynı temalar içerisinde toplanmıştır. Temalara ayrıldıktan sonra sistematik ve açık bir şekilde betimlenmiştir. Temaların ve kodların oluşturulması sürecinde uzman görüşü alınmış ve gerekli inceleme ve düzenlemeler yapıldıktan sonra son hali verilmiştir. Daha sonra yapılan betimlemeler açıklanmış ve yorumlanmıştır. Araştırmadaki sorulara verilen cevaplar neden sonuç ilişkisi içerisinde irdelenmiştir.

2. Bulgular

Katılımcıların görüşlerinden elde edilen bulgular araştırma sorularına göre aşağıda sıralanmıştır.

2.1. İnsanlar Salgının Sebebini Nasıl Anlamlandırmaktadır?

Araştırmanın birinci sorusu “İnsanlar salgının sebebini nasıl anlamlandırmaktadır?” şeklindedir. Katılımcıların soruya verdikleri cevaplar analiz edildiğinde katılımcıların salgının sebebine yönelik aşağıda belirtilen dört tema ile anlamlandırdıkları görülmüştür. İnsanların salgının sebebine yönelik algıları incelendiğinde ön plana çıkan bu temalar ceza, imtihan, doğal denge ve insan faktörü (komplö) şeklinde adlandırılmıştır.

Salgının sebebi olarak “ceza” teması altında değerlendirilebilecek cevaplar veren katılımcıların görüşlerine birkaç örnek aşağıda doğrudan alıntılarla sunulmuştur.

“Salgını bir ceza olarak görüyorum. Tarihte de birçok kavim imtihan edilmiş, uyarılara uğramış, eğer yine de bu uyarılara uyumayıp daha ileri gitmişlerse de helak edilmişlerdir. Bugün de Allah’ın emirlerine karşı gelen ve ısrar eden insanlar var bu yüzden bu hastalık da bir cezadır.” (K21; Bayan, Memur, 44, Lise).

Başka bir katılımcı ise:

“Ben bu salgını bir ceza olarak görüyorum. Bizim azgınlıklarımız yüzünden Allah bizi cezalandırmaktadır. Hatta ağzımıza taktığımız bu maskeler bana küçüklüğümde düven sürerken hayvanların ağzına takılan torbaları hatırlatıyor. Allah bize hayvandan da aşağı olabilirsiniz diyor ya işte biz yaptıklarımız sebebiyle o duruma düştük.” (K3; Erkek, Emekli, 77, İlkokul).

Mısır kültüründe de şifa verici tanrıların yanında salgın hastalıklara sebep olan özel tanrıların bulunduğuna yönelik inanışların olduğu bilinmektedir. Aynı durum farklı medeniyetlerde de görülmektedir. Nitekim Gılgamış destanında da yine bir veba tanrısından söz edilmektedir. Ayrıca Hititler’in Şulinkatte adında salgın hastalıklar (özelde veba) tanrısı bulunmaktadır. Bu tanrıya karşı yapılan ve dört ayrı tablettten oluşan meşhur veba duaları da bulunmaktadır. “II. Arnuvanda’nın yerine geçen küçük oğlu II. Murşiliş, babasının daha önce tahta geçmek için yeğeni III. Tuthaliya’yı öldürmesi sebebiyle,

babasına kızan tanrıların veba hastalığını göndererek onu ve ağabeyini cezalandırdıklarını düşünmüş ve bu korkuyla ünlü veba dualarını yazmıştır” (Alparslan, 2006, ss. 127-129).

Salgın hastalıklar genelde Ortaçağ ve sonrası Batı toplumlarında da Tanrı'nın gazabı olarak görülmüştür. Bu düşüncenin 19. yüzyıl sonlarında da aynı şekilde görüldüğünün örneği olarak 1879 yılında ortaya çıkan veba salgınının dönemin önde gelen gazetelerinden Kikeriki Gazetesinde yayımlanmış olan bir şiirde “Tanrı'nın en yeni gazabı” olarak adlandırılmasından anlaşılmaktadır. İnsanlar veya din adamlarının salgınları insanların yaptığı yanlış davranışların veya Tanrı'ya karşı görevlerini yerine getirmemelerinin bir sonucu olarak okuduklarını göstermektedir (İstek, 2017).

Günümüzde de salgını eski dönemlerdeki anlayışlara benzer şekilde teolojik temellere dayandırarak yaratıcının bir cezası olarak görenler de olmuştur. “Evet, koronavirüs bir çeşit uyarı, Rabbimizin bize kızgınlığının bir ifadesi ve dünyadaki gaflet, isyan ve günahlarımıza karşı vermiş olduğu bir cezadır. İlahi bir ikazdır, Yüce Allah'ın kullarını bu derin uykudan uyandırma ameliyesidir” (Sevgili, 2020). Döngeloğlu'da (2020) bu salgını bir ceza olarak nitelendirerek “...cezadır. Allah'ın azabıdır. Mesela Doğu Türkistan'da Müslüman'a kan kusturan Çin'e Allah'ın bir cezasıdır, azabıdır bu. Çünkü bunlarla ilgili onlarca ayet var. Azgınlaşanları kibirlenenleri helak ettik diyor” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Dünyada meydana gelen doğal afetlerin ve salgınların ceza olduğu anlayışına yönelik eleştirel görüşler de bulunmaktadır. Aydar (1999) bu konuda “doğal afetler ve salgın hastalıklar döneminde ölen kimseler üzerinden yargılayıcı dinî bir söylem geliştirmek kelimenin tam anlamıyla dini istismar yapmaktır” demektedir. Görmez de (2020) doğal afetler ve salgın hastalıklar için: “Şu nedenlerden dolayı başımıza bunlar geldi. Bu cürümleri işleyen kimselerden dolayı böyle bir felaketle karşı karşıya kaldık gibi ifadeler kullanmak, hâşâ kendini Allah yerine koymak ya da Allah adına konuşmak gibi bir şeydir” ifadeleri ile eleştirmiştir. Güler'e (2014) göre ise hiç kimse bir yakınının doğal afetler ya da salgın hastalıkların neden olduğu ölümünün ilâhî bir ceza olarak nitelendirilmesini istemez. Bu iddia, cenaze sahiplerini Allah'a ve dine karşı mesafeli durmaya hatta karşı cephe almaya sevk edebilir denilerek bu şekildeki anlamlandırmaların dine karşıtlığı tetikleyeceği vurgulanmıştır.

Salgının sebebine yönelik katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde “imtihan” temasının görüşülen bireylerin en çok sözünü ettiği tema durumunda olduğu görülmüştür. Katılımcıların büyük bir kısmı salgını yine ilâhî bir referansla anlamlandırmakla birlikte bunun tanrıdan bir “gazap-ceza” olarak değil, bir “imtihan” olarak gönderildiği ifade etmiştir.

“Her musibetin bir imtihan vesilesi olduğuna inanıyorum. Yalnız birileri şunu yaptı Allah da bunu gönderdi türünden bir inanışım yok. Bu tarz musibetleri ölümü ve ahireti hatırlatması gerektiği şeklinde bir imtihan olarak görüyorum.” (K7; Bayan, Hemşire, 39, Lisans).

“İmtihan olarak görüyorum. Yaşamımızda başımıza gelen zorluklar da güzellikler de bizler için bir imtihan değil mi? Bu da öyle.” (K31; Erkek, Esnaf, 40, Lisans).

Salgını imtihan olarak değerlendiren bir diğer katılımcı ise:

“Din görevlisi olmam nedeniyle salgının sebebini size bir ayet ile cevaplandırmak isterim. Allah Kur’an-ı Kerim’de bulunan Bakara suresinde “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sinayacağız. Sabredenleri müjdele” demektedir. İşte bu salgın da bizim için bir imtihan vesilesidir. Sevdiklerimiz aramızdan ayrılıyor bize sabretmek düşmektedir.” (K17; Bayan, Vaize, 46, Lisans).

Bu düşüncenin katılımcılar arasında en yaygın anlamlandırma olduğu görülmüştür. Bu şekilde anlamlandırma yapanlarda “her şerde bir hayır vardır”, “sabretmek lazım” gibi ifadelerle çok sık rastlanması “Dindar kişiler, karşılaştıkları kriz ve olayları daha çok Tanrı’ya atfederek anlama ve anlamlandırmaya çalışır. Böylece yaşananlara karşı, daha sağduyulu ve iyimser bir bakış açısına sahip olur” (Batman, 2008) düşüncesi ile de örtüşmektedir. Ayrıca Özdemir (2020) de “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sinayacağız. Sabredenleri müjdele!*” (Bakara: 155-157) ayetinin her felaketin cezalandırma amaçlı gelmeyebileceği ortaya çıkan olayların hayatın akışının doğal bir sonucu olarak ayette işaret edildiği üzere imtihan vesilesi olarak değerlendirilebileceği ifade etmiştir.

Aynı ayeti salgınla bağdaştırarak yorumlayan Ünlü (2020) ise sokağa çıkma yasaklarının gelmesi birçok iş yerinin kapanmasının insanlarda endişe ve korkuya sebep olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında ekonomik sıkıntıları da dile getirerek işletme sahiplerinin zor durumda kaldığından bahsederek bunun ayette belirtilen mallardan eksiltme şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. İnsanların canlardan noksanlık, ürünlerden noksanlık ve en sevdiklerinden noksanlık ile imtihan edildiğini belirtmektedir. Bu ayette belirtilen korku kelimesinin açıklığı da mal noksanlığını da can noksanlığını da kapsadığını ifade ederek Koronavirüs salgını sonucunda ayette ifade edilen tüm imtihan sebeplerinin ortaya çıktığını belirtmiştir.

Salgının sebebini tamamen doğal bir dengenin ürünü olduğunu belirten ve insanın doğal dengeyi bozmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ifade eden bir kısım katılımcı da olmuştur. Salgının sebebini yaratıcıdan bağımsız olarak düşünmeyen ancak bunun doğal bir dengenin sonucu olduğu, maddi gelişimi tek hedef kabul eden bir yaklaşımla hareket eden insanlığın havayı ve suyu kirlenmesi, ekolojik dengeyi bozması, ilaç sanayi ve nükleer faaliyetler ile insanın sosyal hayatının hızlı bozulmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı görüşü de bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

“Yaşadığımız bu ibretlik olayı çok farklı değerlendirenler var. Ben bu değerlendirmeleri anlamlı bulmuyorum. Salgınların, depremlerin, doğa olaylarının

her zaman doğanın kendini yenilemesi için gerekli olan döngüler olduğunu düşünüyorum. Ayrıca insanın başına ne gelirse kendi yaptıklarından dolayı geldiğini düşünüyorum. Doğayı kirleten, oksijeni yok edip karbondioksiti haddinden fazla yayan, suları kirletip yok olmasına sebep olan insanlık için salgın hastalıklar kaçınılmaz bir durumdur.” (K12; Erkek, Avukat, 38, Lisans).

Yaşanılan salgının doğanın dengesinin bozulmasına bağlayan bir diğer katılımcının görüşü de şu şekildedir:

“Günümüzdeki teknolojik gelişmeler ile birlikte insanlık doğayı çok hor kullanmaya başladı. Tüketim toplumu almış başını gidiyor. Bunun bir sonucu olması gerekiyordu. İnsanlık olarak her şeyi hak ettik doğa kendisini yenilemek için insanlığa dur dedi. Dengenin bozulması neticesinde gelişen bir hastalık bence, depresyon, sel baskını veya daha önce yaşanmış veba, kızamık vb. doğal salgın hastalıklar neyse Covid-19’u da aynı şekilde bir hastalık olarak değerlendiriyorum.” (K9; Erkek, Öğrenci, 20, Lisans Öğrencisi).

Genelde bu düşünceye dayanak olarak gösterilen en temel nas ise: *“İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”* (Rum: 41) ayetidir.

Güler’de, bu salgının, doğanın dengesi ve ahlaki toplumsal denge arasındaki ilişkinin bir sonucu olduğuna dikkat çekmiştir. Kur’an-ı Kerim’den örnekler vererek bu dengeye işaret eden ayetlerle bu düşüncesini desteklemiştir. Bu düşünceye göre, “salgın, doğanın dengesinin bozulmasından, bozulma da ahlaki ve toplumsal denge sorunlarından kaynaklanmaktadır. Bu itibarla sorunun sebebi durumunda olan insanlık, sorunu yine insanlığın sahip olduğu akıl ve bu akıl sayesinde ürettiği bilim ile aşabilecektir” (Güler, 2020).

Dünya Doğayı Koruma Vakfının (WWF) raporuna göre bugüne kadar görülen, hayvanlardan insanlara bulaşan salgınların çoğunun ana noktası Ekolojik Dengenin altüst edilmesi ve küreselleşmeyle doğrudan ilişkili olarak görülmüştür. Doğal ekosistemler, insanlar dâhil tüm canlıların beslenmesinde önemli rol oynamakta ve doğal olarak yaşamsal faktörleri desteklemektedir. Bu ekosistemleri bozmak, değiştirmek, salgın hastalıkların ortaya çıkmasına ve hızlı bir şekilde yayılmasına sebep olmaktadır. Doğal yaşam alanlarının yok olması veya insanın müdahalesiyle değiştirilmesi sonucunda genel olarak ortaya çıkan biyolojik çeşitlilikteki azalma, günümüzde ortaya çıkan yeni bulaşıcı hastalıkların yayılmasına etki etmektedir (Avcı, 2020).

Salgının sebebine yönelik farklı bir değerlendirme ise ortaya çıkan bu virüsün tamamen insan eliyle yapıldığı ve büyük bir komplo olduğu yönünde olmuştur. Katılımcılardan birkaçı salgının devletlerarası hesaplaşma ve küresel güçlerin dünyaya şekil vermesinin bir ürünü olarak laboratuvar ortamında üretildiği yönünde değerlendirmeler yapmışlardır:

“Bence ortaya çıkan bu salgın dünyanın seyrine yön veren küresel güçlerin bir oyunu ve bu virüs laboratuvar kaynaklı bir çalışma. Bunu bilinçli olarak ortaya attılar asıl hedef insanların düşünce dünyalarına ve hayat tarzlarına komutla yön verecek bir ortam oluşturmaktı. Bunu da büyük oranda başardılar. Tüm dünyada ölüm oranı %2 seviyelerinde olan bir salgından bahsediyoruz. Ama korku en üst boyutta. Özellikle ilk zamanları düşünün kravatlı takım elbiseli yolda yere düşüp ölen insanlar vardı. Siz çevrenizde hiç bu şekilde bir ölüm gördünüz mü? Yok. Ama korkuyu bu şekilde yaydılar. Karantina dediler insanları kapattılar, maske dediler hala faydasının olup olmadığı tartışılıyor, aşı diye ne vurdukları belli değil. Yani kısaca şunu söyleyebilirim. Artık onlar ne komut verirse insanlar bu komutlara itiraz etmiyor. Hâkimiyetlerini pekiştiriyorlar. Belki de bu ilk aşama ikinci aşamada dünya nüfusunu düşürmeye yönelik daha ölümcül bir versiyon da ortaya atabilirler.” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans).

Katılımcıların görüşlerinden de anlaşıldığı üzere salgına dinî referansla ceza veya imtihan şeklinde yaklaşan bireylerin yanında salgının doğal dengenin bir ürünü olduğu şeklinde anlamlandırma yapan katılımcılar da bulunmaktadır. Ayrıca bir kısım katılımcı ise bu salgını insan eliyle yapılan manipüle bir durum olarak görmektedir.

İfadelerin analizi sonucu bireylerde salgının sebebine yönelik ilâhî referanslı anlamlandırmaların ağır bastığı, bu noktada ise salgının sebebi olarak “imtihan” temasının yoğun olarak işlendiği görülmüştür. Sınırlı da olsa ilâhî bir “ceza” temasına yönelik bulgulara da rastlanmıştır. Salgını doğanın kendini korumaya alması, insanlığın doğayı hor kullanmasının intikamı veya doğal bir döngü olarak gören bazı katılımcıların yanında bu salgının insan eli ile ortaya çıkarılan bilinçli bir eylem olduğu yönünde de görüşlere ulaşılmıştır.

2.2. Salgın Sürecinde Sosyal ve Dini Anlamda Duygu ve Düşüncelerinizde Farklılaşmalar Oldu Mu?

Araştırmanın ikinci sorusu olan “Salgın sürecinde sosyal ve dini anlamda duygu ve düşüncelerinizde farklılaşmalar oldu mu?” şeklindedir. Katılımcıların soruya verdikleri cevaplar analiz edildiğinde salgının insanların düşünce ve duygularında farklı yansımaları olduğunu ifade ettikleri görülmüştür. Salgının düşünceye yansımaları olarak ön plana çıkan bulgular: Yaraticının gücü, duaya yönelim, öz değerlendirme, tefekkür ve ölüm, tevekkül, teslimiyet olmuştur. Salgın sürecinde insanların duygusal anlamda farklı duyguları bir arada yaşadıkları görülmüştür. Bu konuda insanın hastalık karşısında aciz kalışına bağlı olarak; çaresizlik, aciziyet, hüznün, tövbe ve pişmanlık duygularının ön plana çıktığı görülmüştür.

Salgının insanların düşüncelerine yansımalarına bakıldığında katılımcıların büyük bir kısmı salgın ile birlikte yaratıcının gücünü daha yoğun bir şekilde hissettiklerini, duaya

yöneldiklerini, kendileri ile yüzleştiklerini ve bu sayede yaşantılarını değerlendirdiklerini ifade etmiştir. Yaratıcının gücünün vurgulanması ile ilgili katılımcılardan:

“Rabbimiz her şeyin varlığının kendisine bağlı olduğunu, dünyanın bütün güçleri birleşse bile Allah’ın gücünün karşısında çaresiz kalacağını hatırlattı bize.” (K6; Bayan, HemŞire, 40, Lisans).

Bir diğer katılımcı ise:

“Her şeyi var eden, kontrol eden, planlayan, düzenleyen yüce bir gücün olduğunu, insanların aslında ne kadar zayıf olduğunu ve o güce bağlanmayan insanların mutlu olamayacağını anladım.” (K5; Bayan, Ev Hanımı, 47, Lise).

“Süreç içinde çokça dua ettim. Bu şekilde Allah’a yakınlaştığımı daha çok hissettim. Duanın moral, motivasyon anlamında çok önemli olduğunu, Covid sonrası artan psikolojik rahatsızlıkların azalmasında çok önemli bir etken olduğunu düşünüyorum” (K18; Erkek, Memur, 28, Yükseköğretim).

Salgın sürecinde hastalığa yakalandığını ve hastalık sürecinde duaları ile Allah’a yöneldiğini ifade eden bir katılımcı ibadetler konusundaki tutumunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Covid-19 hastalığına yakalananlardan biriydim. Salgın benim iç dünyamı dinlediğim, dünyanın meşgalesinden kurtulduğum bir zaman oldu. Her zaman yaptığım gibi dualarımı yaptım. İbadetler konusunda aslında ikilemde kaldığımı söyleyebilirim. Çünkü normal zamanlarda düzenli ibadet etmem. Yani aslında hep isterim ama yapamam. Hastalığa yakalanınca daha önceden yapmadığım şeyleri yapmak bana ilkesel olarak nasıl ifade etsem ikiyüzlülük gibi geldi. İç dünyamda çok gerginlik yaşadım. Yaratıcıya sığındım. Ona dualar ettim. Ama sonuçta hastalık öncesi yaşantıma devam etmemin beni daha mutlu edeceğini düşünerek o şekilde hastalık dönemini atlattım. Ne kadar doğruydum bilmem ama ilkeli davranmam beni mutlu etti.” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans).

Katılımcıların görüşleri analiz edildiğinde salgının düşünceye yansımalarının bir sonucu olarak öz değerlendirme ve tefekküre yönelik bulgulara da rastlanmıştır. Bu konuda düşüncelerini dile getiren bir katılımcı ifadelerde bulunmuştur:

“Sosyalleşmenin azalması nedeni ile iç dünyamı daha fazla dinleme fırsatım oldu. Bu süreçte hayatın anlamı ile ilgili birtakım yeni farkındalıklar da kazandım. Artık daha fazla kendime ve aileme zaman ayırıyorum. İş hayatımda gereksiz detaylara girmiyorum çünkü ben yokken de işler bir şekilde yürüyormuş esnek çalışma sürecinde bunu da öğrendim. Allah’ın gücünü daha derinden hissettim. Kur’an okuyarak ve ibadetlerimi yaparak ona yöneldim.” (K18; Erkek, Memur, 28, Yükseköğretim).

Salgın sürecinde katılımcıların ölüm olgusuna yönelik düşünceleri irdelendiğinde ise ölüm düşüncesinin kendilerini derinden etkilediğini ve kaygı duyduklarını ifade eden bir grubun yanında ölümün kaçınılmaz bir son olduğu (kaderde var olan ve yazılmış olan süre içinde gerçekleşeceği) düşüncesi ile etkilenmediğini belirten diğer bir grubun da var olduğu görülmüştür. Ölüm olgusunu derinden ve yakın olarak hissettiklerini söyleyenlerden bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

“Ölümün aslında her anlamda çok yakın olduğu ve her insanın aslında ahiret için yaşaması gerektiği daha fazla hissedildi.” (K6; Bayan, Hemşire, 40, Lisans).

“Ölümün ne kadar yakın olduğuna inandığımı zannediyordum. Aslında farkında olmadığımı anladım. Ölüm benim düşündüğümünden daha yakınmış.” (K10; Bayan, Ev Hanımı, 50, Yüksekokul).

Ölüm düşüncesi bazı katılımcılarda ailelerini kaybetme, geride bırakacağı çocuklarını düşünmenin yanında ahiret hayatına yönelik endişelerinin gün yüzüne çıkmasına da sebep olmuştur:

“Ölümü düşünmezken özellikle kendimde Covid geçirdiğim süreçte daha sık ölümü düşünür oldum. Ölürsem arımda neler bırakacağım, çocuğum annesiz ne yapacak, Nasıl ve nereye gömüleceğim, ben de covidten ölenler gibi dünyadan kimsesiz mi uğurlanacağım, Rabbimin karşısına nasıl çıkacağım, eksik ibadetlerim var daha gibi ölüm ile ilgili çeşitli sorular elbette beni de esir aldı.” (K26; Bayan, Doktor, 45, Lisans).

Bazı katılımcılarda ise kaygı bozuklukları ve ciddi travmalar yaşandığı görülmektedir. Katılımcılardan “K17” ifade ettiği “zihnim geceleri cenazemi planlıyordu” sözü bu kaygının travmaya dönüştüğüne yönelik ipuçları vermektedir. Katılımcılar bu konuda teslimiyete yönelmelerini şu şekilde ifade etmektedir.

“Dilimizdeki ölüm söyleminin bu kadar yakında olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zordu. Kaygı bozukluğu yaşadım, soluduğum havada bile Covid varmış gibi geldi bazen, zihnim geceleri cenazemi planlıyordu, Tevekkülü ve teslimiyeti daha fazla kattım hayatıma.” (K10; Bayan, Ev Hanımı, 50, Yüksekokul).

Salgın sürecinde cenaze törenlerinde uygulanan tedbirler ve mahrumiyetler bazı katılımcıları duygusal anlamda en çok etkileyen yasaklar olarak ifade edilmiştir:

“Ben en çok cenaze törenleri görüntülerinden etkilendim. Bu törenlerin kalanlar ve gidenler arasında bir vedalaşma olduğunu düşünüyorum. Sevdiklerinizle vedalaşmadan, helalleşmeden ayrılmak özellikle geride kalanlar için çok üzücüydü. Düşünsenize sevdiğiniz –bir daha hiç göremeyeceğiniz- bir insanın mezarının başına bile gidemiyorsunuz. Bu duyguyu yaşamamak için ailemden ya

da sevdiğim birisini kaybetmemek için çok dua ettim. Çok şükür bu üzücü duyguyu yaşamadım.” (K5; Bayan, Ev Hanımı, 47, Lise).

Katılımcıların görüşlerinden anlaşıldığı üzere büyük çoğunluğu ölüm duygusunun kendisini korkuya sevk etmediğini belirten katılımcıların yanında, ölüm kaygısının üst seviyelere çıktığını ifade edenlere de rastlanmıştır. Ayrıca bazı katılımcıların kendisi için değil yakınları için kaygı duydukları görülmüştür. Bunun yanında cenaze törenlerine ilişkin kısıtlamaların bazı katılımcılarda duygu yoğunluğu yüksek izler bıraktığı fark edilmiştir.

Salgının duyguya yansımaları; çaresizlik-acziyet, hüznün ile tövbe ve pişmanlık olmak üzere iki alt kategoride incelenmiştir.

Salgın sürecinde insanların duygusal anlamda farklı duyguları bir arada yaşadıkları görülmüştür. Bu konuda insanın hastalık karşısında aciz kalışına bağlı olarak; çaresizlik, acziyet, hüznün, tövbe ve pişmanlık duygularının ön plana çıktığı görülmüştür. Salgın sürecinde hastalığı yaşamış olan katılımcıların bu konudaki ifadeleri incelendiğinde çaresizlik ve hüznün duygularının ön plana çıktığı görülmektedir.

“Güzel Kâbe’imizde namaz kılınamamıştı kuşların tavaf ettiklerini ve bomboş olan mekânda bir temizlik görevlisinin Kâbe önünde namaz kıldığını televizyondan izlemiştim. Hem çok hüznlendim hem de kendimi tutamadım ve ağladım.” (K10; Bayan, Ev Hanımı, 50, Yüksekokul).

Salgın sürecinde yaşananlardan bazı katılımcılarda pişmanlık duygularının ön plana çıktığı görülmüştür. Hayatlarını sorguladıklarını ve geçmişte yaptıkları bazı tutum ve davranışlardan uzaklaşma eğilimi gösterdikleri görülmektedir:

“Ben hastalığa yakalanan bir kişiyim. Hastalık benim için çok zor geçti. Hastaneye yatmak zorunda kaldım. Yaklaşık on iki gün hastanede kaldım. Çok zor bir süreç geçirdim. Yaşadığım zorluğu şu şekilde ifade edebilirim. İhtiyacımı gidermek için neredeyse emekleyerek lavaboya gidecek durumdaydım. Ne kadar aciz bir varlık olduğumuzu o zaman çok daha iyi anladım. İnanın çok zordu. Öleceğimi düşündüm ve çok sık dua ettim. Hayatınız gözünüzün önünden geçiyor. İnsan yaptığı veya yapmadığı birçok pişmanlık yaşıyor. İyileşirsem ibadetlerimi daha düzenli yapacağıma kendime söz veriyordum. Genelde etrafımda sevilen biriyimdir, çok kalp kırmam, ama kimsenin hakkına girmeyeceğime daha dikkatli yaşayacağıma dair kendimce kararlar alıyordum. Samimiyetle söylersem ilk zamanlar bu kararlara uydum. İbadetlerimi daha düzenli yaptım ama zamanla insan eski yaşantısına dönüyor ilk zamanki etki unutuluyor. Yani bende öyle oldu.” (K23; Erkek, Esnaf, 49, İlkokul).

Salgının bireylerde dinî duyguları olumlu yönde etkilediğine yönelik bulguların ağırlıkta olduğu görülmektedir. İnsanların acizlik duygusu ile ilâhî bir referansa ihtiyaç duydukları,

geçmişe ait yaşantılarını sorguladıkları bunun sonucunda pişmanlık/tövbe duygusunun belirginleştiği görülmüştür.

2.3. Salgın Sürecinde Alınan Dinî Tedbirler İnsanlar Tarafından Nasıl Anlamlandırılmış ve Yaşantıya Etkileri Ne Olmuştur?

Araştırmamanın üçüncü sorusu olan “Salgın sürecinde alınan dini tedbirler insanlar tarafından nasıl anlamlandırılmış ve yaşantıya etkileri ne olmuştur?” şeklindedir. Katılımcılar salgın sürecinde alınan dini tedbirlerin yaşantılarına derinden etki ettiklerini ifade etmişler ve bu konuda alışkanlıklardan vazgeçmenin insan için zor olduğuna dikkat çekmişlerdir. Katılımcıların görüşleri dikkate alındığında en çok dile getirdiği tedbirler; Cuma ve Bayram namazları, cemaatle namaz, bayramlara yönelik kısıtlamalar, Ramazan ayı (iftar, sahur, teravih, mukabele) kısıtlamaları, cenaze namazlarının kılınamaması, cenazeye karşı görevlerin yapılamaması, minarelerden okunan sala ve dualar şeklinde belirginleşmiştir. Bu araştırma sorusuna yönelik olarak katılımcılardan elde edilen veriler analiz edildiğinde genel olarak tedbirleri üç kategoriye ayırmak mümkündür.

Salgın sürecinde alınan dinî tedbirlerin bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve yaşantılarına nasıl etkilerinin olduğunu belirlemek amacıyla katılımcılara “Salgını sürecinde yaşadığınız Ramazan ayı ve bayramlar salgın önceliklere göre nasıl geçti? Dinî yaşantı ve ibadetlerinizde ne tür farklılıklar oldu? şeklindeki alt sorulara verilen cevaplar genelde olumsuz duygular üzerinde yoğunlaşmıştır. “Yapılan ibadetlerden haz alamama”, “hassasiyetlerin azaldığı”, “sıradanlaşma”, “boşluk hissi”, “yalnızlık hissi” vb. duyguların oluşmasına neden olduğu birçok katılımcının ifadelerine yansımıştır. Bu durumu kabullenmekte zorlandığını ancak tedbirin de önemini ifade eden bir katılımcı bu konuda:

“Benim için üzücü bir Ramazan oldu. Evde tutulan orucun tadı da yalnız kurulan iftar sofraları gibi eksik geliyor insana. Sanki daha önceki oruç ibadetinde aldığınız hazzı alamıyorsunuz. Kalabalık iftar sofraları Ramazan'ın tadı tuzuymuş. Bir de Ramazan da okunan mukabeleler vardı. Virüs nedeni ile onlar da iptal edildi tabii. Mesela annemlerin apartmanda mukabele her gün birinin evinde okunur bu sayede komşular bir araya gelirdi. O toplantılarda dertleşilip, sohbet edilirdi. Kur'an ayı olan Ramazan hep birlikte Kur'anlar okunarak geçirilirdi. Ayrıca bu bayramda da eş dost akraba biraya da gelemedi. Sokaklarda güzel kıyafetlerini göstermek isteyen, şeker alma heyecanını yaşayan çocuklar da yoktu. Yani tatsız tuzsuz geçen bir Ramazan ayı yaşadık.” (K7; Bayan, Hemşire, 39, Lisans).

Katılımcıların görüşlerinden de anlaşıldığı üzere büyük bir kısım Ramazan ayı ve bayramlarda uygulanan kısıtlamaları olumsuz bir durum olarak değerlendirmiş ancak bir kısmı ise bu durumu fırsata çevirip ibadetlerine daha fazla eğildiklerini belirterek olumlu yönlerini ortaya koymuşlardır.

Minarelerden okunan sala ve dualarla ilgili olarak katılımcılar, bu tür uygulamaların “insanların iç dünyasına iyi geldiğini”, “rahatlatan bir duygu verdiğini”, “yalnızlık duygusundan kurtardığını”, “yaratıcıya yakınlaştırdığını”, “insanı dünya meşgalesinden uzaklaştırdığını” vb. duyguları hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu ifadelerden en çok “Yalnızlıktan uzaklaşma ve yaratıcıya yakınlaşma duygularının ön plana çıktığı ve yoğunlaşmanın bu kısımda olduğu görülmüştür. Katılımcılardan K10 bu soruya yönelik olarak:

“Edilen dualar ve salâvatlar insanların salgından dolayı kapıldıkları korkuyu hafifletmek psikolojik olarak iyi olduğunu düşünüyorum. İnsanlar kendilerini çaresiz hissettiğinde ya da umutsuzluğa kapıldığında her zaman kendiden daha güçlü onu rahatlatacak bir şeye sığınmak ister. Bu insanların dinine inanışına göre değişir. Ülkemizde Müslüman nüfusun çoğunluk olmasından dolayı insanlar çaresiz olduklarında yaratana sığınmak ister ve iç huzurunu rahatlatır. Okunan bu dualar vatandaşlarımıza karşı yapılan psikolojilerini ve iç huzurunu sağlama çalışmaları için bir uygulama olarak düşünüyorum.” (K10; Bayan, Ev Hanımı, 50, Yükseköğretim) demiştir.

Yapılan bu uygulamayı kurumsal bir görev olarak değerlendiren K1 ise:

“Pandemi gibi toplumların hayatlarını etkileyen olaylarda her kurum kendi üzerine düşeni yapmakla sorumludur. Diyanet İşleri Başkanlığı da her gün gerekli uyarıları camii hoparlörlerinden bu şekilde (dua ve salâvatlarla) yaptı. Bence yerinde ve güzel bir uygulamaydı. Cemaatimden özellikle yaşlılardan çok duygulananların olduğunu biliyorum.” (K1; Erkek, İmam, 54, Yükseköğretim).

“Salgın zamanında yapılan bu dualar sayesinde Allah sevgisi insanların yüreğine her zamankinden daha güçlü girdi. Onun varlığını bir kez daha hatırlayıp kendimizi O’na teslim etmemiz gerektiğini hatırladık.” (K8; Erkek, Veteriner, 39, Lisans).

Birkaç katılımcı ise bu tür uygulamaların “dinde yerinin olmadığını”, “bidat olduğunu”, “dua adabına uymadığını”, “yanlış yönlendirme” olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılardan K25’in bu konuda şu şekilde ifadeleri olmuştur:

“Salât ve selam sana olsun” anlamındaki salâvatların sürekli olarak tekrarlanması bir manası olduğunu düşünmüyorum. Salâtın anlamı bazı cümleleri sürekli olarak tekrarlamak değildir. Önemli olan Resul’ü desteklemektir. Desteklemek O’nu örnek almak ve yolundan gitmektir. Bu yüzden camilerden her gün yapılan salâvatları doğru bulmuyorum. Bunu sadece salgın sürecinde değil hiçbir zaman 90 için doğru bulmuyorum dinde olmayan ve uygun bir davranış değil. Hatta bence bidattir.” (K25, Erkek, Öğretmen, 34, Yüksek Lisans).

Bir diğer katılımcı olan K13 ise benzer düşünceler ifade ederek:

“Dine uygun olmayan bidat bir uygulamaydı. Hoparlörlerden günlerce ve uzun uzun yüksek sesle yapılan dualar insanları rahatsız edebilir. Duanın adabı bellidir. Kimseyi yüksek sesle rahatsız etmemek gerekir. Bundan rahatsız olan insanlar olumsuz algı geliştirebilirler. Toplumda da zaten belirli zamandan sonra hissiyat azaldı. Hatta sürekli yapılması insanlarda hafife alma ve tabi ki dine bakışta olumsuzluk uyandırdı. Bu tür yönlendirmeler yerine bireylerin içsel duygularıyla ortaya çıkan dualar daha anlamlıdır.” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans) şeklinde görüş beyan etmiştir.

2.4. Salgın Süreci Genel Olarak İnsanları Nasıl Etkilemektedir?

Araştırmanın dördüncü sorusu “Salgın süreci genel olarak insanları nasıl etkilemektedir?” şeklindedir. Bu araştırma sorusuna yönelik olarak katılımcılardan elde edilen veriler analiz edildiğinde “sosyolojik etkiler” ve “psikolojik etkiler” şeklinde iki kategoriye ayrıldığı görülmüştür. Salgın sürecinin sosyolojik etkileri “Aile İlişkileri ve Bireysel Değişimler” ile “Yardımlaşma ve Fırsatçılık” olmak üzere iki alt kategoride değerlendirilmiştir. Salgın sürecinin psikolojik etkileri ise “Kaygı-Korku” ve “Yaşam Kalitesi, Özgürlüğe Duyulan Özlem” ile “Belirsizlik ve Gelecek Planlaması” olmak üzere üç alt kategoride değerlendirilmiştir.

Salgın sürecinin aile ilişkileri ve bireysel değişimlere neden olduğuyla ilgili olarak katılımcıların görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Yaratıcıya inanırım ama dindarlığın göstergesinin ibadetler olmadığına inanırım. Önemli olan ahlaki ilkelerdir. Ben namaz kılmayan oruç tutmayan bir insanım. Hatta alkol alırım eğlence hayatım da vardır. Bu süreç bende bireysel anlamda çok değişiklikler yaşattı. Salgının ilk zamanlarında (tahminen 4-5 ay) daha önceki hayatımdan tamamen uzaklaştım. Korkudan panik atak geçirdim. Bunun için 91 sık sık hastaneye gittim. Korktuğum için hiç yapmadığım halde namazlar kıldım dualar ettim. O süreçte benim bedenimde başka biri yaşadı. Ama zamanla alıştık. Ben de hızlı bir şekilde eski hayatıma dönüyorum. Bilmiyorum yaptıklarım doğru muydu ama korktuğumdan ibadet ettiğimi itiraf edebilirim.” (K31; Erkek, Esnaf, 40, Lisans).

“Salgın süreci kendime zaman ayırabildiğim bir dönem oldu. Bu vesileyle çok istediğim bir şeyi gerçekleştirdim ve Kur’an-ı Kerim okumayı öğrendim. Bu bana daha fazla güç verdi. Dinimi daha iyi öğrenmek için çaba sarf ettim.” (K20; Erkek, Esnaf, 41, Ortaokul).

“En yakınımızdan bile uzak durmak zihnen insanı yoruyor.” (K13; Erkek, Askeri Personel, 47, Lisans).

“Her anın kıymetini bilmek gerektiğini anladım. Aileme daha çok ilgi ve sevgi gösteriyorum. Sevdiklerimi daha az kırıyorum. Hoşgörüm arttı.” (K23; Erkek, Esnaf, 49, İlkokul).

Görüldüğü üzere salgın süreci hem bireysel hem de aile ilişkilerinde bazı değişikliklere neden olmuştur.

Salgın zamanında ahlaki değerlerin öneminin arttığı ve bireylerin gerçek kimliklerini ortaya koyduklarını ifade eden birçok katılımcı olmuştur. Bazı katılımcılar salgın sürecinde yardımlaşma duygusunun ön plana çıktığını ifade ederken bazıları ise tersine fırsatçılık duygusuna yer vermişlerdir:

“Vefa gruplarında görev almıştım zor durumda olan çok insanla karşılaştım. Evinden çıkamayan yaşlılar ilaç için arıyordu. Erzak veya yardım götürdüğümüz çok ev oldu. Her yere yetişmeye çalışıyorduk. Tedirgin olduğum zamanlar da oluyordu ama insanlara yardım ettiğim için eve mutlu dönüyordum.” (K16; Erkek, Öğretmen, 29, Lisans).

“Esnaf olarak zor durumda kalmıştım berber dükkânım kapanmıştı evim çok şükür kendimindi ama iş yeri kirası beni zorlayacaktı. Evdeydim yeni uyanmıştım iş yeri sahibim aradı bu ayki kirayı almayacağım duruma göre diğerlerini de işlerin açılınca verirsin on yedi yıllık kiracımsın birbirimize zor zamanlarda yardımcı olmak bizlerin görevi demişti. Çok duygulanmıştım hala iyi insanların olması ve iyiliklerin devam etmesi ne güzeldi.” (K31; Erkek, Esnaf, 40, Lisans).

Salgın sürecinin toplumda yardımlaşma duygularını ve davranışlarını arttırdığı yönündeki görüşlerin yanı sıra bazı fırsatçı durumların da ortaya çıktığına yönelik görüşler de yer almaktadır:

“Salgından önce beş kuruş etmeyen bir maskeye üç lira verdim. Tanesine diyorum bak. İnsanlarda insaf kalmamış fırsatçılık almış başını gidiyor.” (K18; Erkek, Memur, 28, Yüksekokul).

“Bence salgın insanları bencilleştirdi. Bırak insanları devletler bile bencilleşti. Nasıl fırsatçılık yapıp hava alanlarında birbirinin maskelerine kondular duymuşunuzdur.” (K32; Erkek, Eğitimci-İdareci, 43, Yüksek Lisans).

Bununla birlikte salgın sürecinin insanları psikolojik olarak da etkilediği belirlenmiştir. Araştırmacıların görüşleri analiz edildiğinde salgın sürecinin psikolojik etkileri

“Kaygı ve Korku” ve “Yaşam Kalitesi, Özgürlüğe Duyulan Özlem” ile “Belirsizlik ve Gelecek Planlaması” olmak üzere üç alt kategoride değerlendirilmiştir. Sürecin kaygıya neden olduğunu belirten bir araştırmacının görüşü şu şekildedir:

Bu konuda ifade edilen görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Salgın yaşam kalitemizi düşürdü. İlk zamanlar korkudan balkona bile çıkmıyordum. Çünkü nefes aldığımda hastalığa yakalanacağım hissine kapılmıştım. Aslında farkında olmadığımız ne çok nimetin içindeymişiz. İnanın sokağa çıkmak, alışveriş yapmak, gezmek, parklarda oynayan çocukları izlemek ne bileyim normal hayat içinde fark etmediğimiz ne çok nimet varmış.” (K12; Erkek, Avukat, 38, Lisans).

Katılımcıların verdiği cevaplarda bireylerin yaşam kalitelerinin düştüğü ve daha önceki yaşantılarında çok da farkında olmadıkları ve özgürlüklerine özlem duydukları görülmüştür:

“Salgın başladığı günden beri korkumdan berbere gitmedim. Saç traşımı eşimin yardımıyla kendim oluyorum. Alışmadığımdan gözüm hep aynaya takılıyor. Kendimi garip hissediyorum.” (K18; Erkek, Memur, 28, Yüksekokul).

“Çok sevdiğim halde doya doya alışveriş yapıp dışarıda yemek yiyemedim. Arkadaşlarla buluşamadım. Okul dersden hepten gitti. Hep bir korku. Acaba hasta olur muyum? Gençliğimizi bitirdi bu salgın.” (K19; Bayan, Öğrenci, 16, Lise).

Salgın sürecinde katılımcıların geleceğe yönelik duygu ve düşüncelerine yönelik farklı bulgular ortaya çıkmıştır. Bulgular değerlendirildiğinde geleceğe yönelik düşüncelerde olumsuzluk duygusu ön plana çıkarken bazı katılımcılar ise salgının kendilerini bu yönde etkilemediğini ifade etmişlerdir. Salgın sürecinin geleceğe dair duygu ve düşüncelerinde etki bıraktığını ifade eden katılımcılar aşağıdaki görüşleri dile getirmişlerdir:

“Gerek ülkemizde gerek başka ülkelerde yer alan tarihi yerleri görmeyi çok seven biriyim ama bu virüs ile bu planlarım iptal oldu. Ayrıca dil eğitimi ve yüzme eğitimim için kursa gidecektim onları da iptal ettim. Bu salgının 2023 yılına doğru ancak biteceğini düşünüyorum. Bu nedenle bu bir iki yıl gelecek planı yapmak mümkün değil.” (K12; Erkek, Avukat, 38, Lisans).

“Geleceğe dair planlarımda değişiklikler yaşadım. Pek çok dünyalık planın ertelenmesine ahretlik planların ön plana çıkmasına vesile oldu.” (K27; Erkek, İmam, 45, Lisans).

Katılımcıların görüşleri incelendiğinde salgın sürecinin bireylerin psikolojilerini etkilediği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaratılışı gereği geleceğinden emin olmak isteyen (Grenier, Barette ve Ladouceur, 2005) insanoğlunda belirsizlik, kaygı ve korku duygularına yol açmaktadır (Sarı ve Dağ, 2009). Pandemi sürecinde kaygı, korku ve belirsizlik çok yönlü etkileşim halinde olmaktadır. Belirsiz olay ve durumlara karşı duygusal, bilişsel ve davranışsal olarak negatif reaksiyon gösterme yatkınlığı tahammülsüzlük olarak kendini göstermektedir (Buhr ve Dugas, 2002). Tüm bu bileşenler adeta zincirin halkaları gibidir. Covid-19 salgın sürecinde bu halkalardan birinin tetiklenmesi ciddi akıl sağlığı problemlerinin ortaya çıkmasında önemlidir. Her ne kadar araştırmamızda bu yönde bir

bulgu ortaya çıkmasa da 1630 Milano veba salgınında, ölmeden önce veya öldükten sonra hayvanlara yem olmamak için diri diri mezara girenler veya ölmüş kızını defnettikten sonra kendi mezarını kazıp orada ölen insanlara rastlanmıştır (aktaran Şeker, Özer ve Korkut, 2020). Benzer şekilde 1348 ve 1430 yılları arasında Avrupa’da görülen ve kara ölüm olarak adlandırılan salgınlarda ebeveynleri tarafından boğularak öldürülen bebeklerin varlığı yaygın bir hal almıştır. İnsanlar salgınlar sırasında psikolojilerinin bozukluğu sebebiyle bebeklerini terk etmişler veya onlara kıyabilmişlerdir (Kılıç, 2020).

Sonuç ve Tartışma

Ortaya çıktıkları her dönemde toplumları ve bireyleri derinden etkileyen salgın hastalıklar sosyolojik, psikolojik, ekonomik, siyasal vb. birçok alanda derin izler bırakmıştır. Bu sebeple salgınlar toplumların siyasî ve toplumsal hayatına yön vermiş olgulardır. Salgınlar çoğu zaman devletlere savaşlardan daha fazla kayıp yaşatmıştır. Ansızın ortaya çıktıkları ve beklenmedik derecede hızlı bir şekilde ölümlere yol açtıkları için tahrip güçleri de oldukça fazla olmuştur. Ortaya çıkan bu ani ve büyük nüfus kayıpları gündelik hayatın normal akışının değişmesine hatta alt üst olmasına, tarımsal faaliyetlerin ve diğer üretim faaliyetlerinin durmasına, ticarî hayatın zarara uğramasına vb. pek çok olumsuz etkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan salgınlar ile günümüzde yaşanan Covid-19 salgınına birlikte değerlendirdiğimizde toplumsal olgular karşısında bireylerin ve toplumların benzer davranış şekilleri sergiledikleri görülmektedir.

Salgınların yayılımına yönelik kısıtlayıcı önlemler ve tedavi yönleri ile ilgili çalışmalar yapılmasının yanında salgının sebebini anlamlandırmada bireylerin salgınların dinî/ilâhî bir boyutunun olduğunu da düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu konuda ortaya çıkan bulgular değerlendirildiğinde sınırlı da olsa salgınların Tanrı/Yaratıcının bir “gazabı-cezası” olarak görüldüğü düşüncesinin benzerlerinin günümüzde de olduğu görülmüştür. Kur’an perspektifinden değerlendirildiğinde bu türden bir düşüncenin geçerli olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. “*Şayet Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı.*” (Fâtır: 45) ve “*Allah kullarına zulmedecek değildir.*” (Fussilet: 46) ayetleri bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde salgının bir musibet olarak görülmemesi gerektiği söylenebilir. Ortaya çıkan bir diğer ilahi referanslı anlamlandırma ise salgının insanlık için yaratıcı tarafından gönderilen bir imtihan olduğu düşüncesidir. Bu noktada da bunu bir imtihan olarak değerlendiren bireylerin kendisiyle yüzleşmesi, dünyayla ilişkisini yeniden gözden geçirmesi, ailesiyle, eşiyle, dostuyla olan ilişkisini daha iyi anlamlandırması her musibetten bir ibret çıkarılabileceği düşüncesiyle hareket etmesi halinde anlamlı olabileceği değerlendirilmektedir.

Salgının ortaya çıkışıyla ilgili bir diğer düşünce de virüsün insan eliyle üretildiğine yönelik komplocu görüşlerdir. Bu düşünceye sahip bireylerin görüşleri incelendiğinde virüsün dünya nüfusunun azaltılması, dijital dönüşümün gerçekleştirilmesinin hızlandırılması ve ilerlemiş devletlerin birbirleriyle olan güç savaşları gibi düşüncelerin ön plana çıktığı

görülmektedir. Bu düşünceler dile getirilse de şu an için bu görüşü doğrulayabilecek belirgin kanıtlar bulunmamaktadır.

Salgının ortaya çıkışıyla ilgili olarak dördüncü kategoride değerlendirdiğimiz görüş ise virüsün doğanın kendi dengesi içerisinde ortaya çıkan normal bir olay olduğu görüşüdür. Bu düşüncede olan katılımcılar Covid-19'a benzer salgınların tarihin hemen her döneminde görüldüğü, bu salgının da bu minvalde değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Tüm bu görüşler bir arada değerlendirildiğinde salgını yaratıcının kudretinden bağımsız olmamakla birlikte doğal bir dengenin ürünü olarak değerlendirebiliriz. Mikroorganizmalar tarihin her döneminde var olmuştur. Özellikle insanın doğaya hâkimiyetini artırması ile yaşam alanı sınırlanan mikroorganizmalar insanın yaşam alanına nüfuz etmiş ve yaşam alanları iç içe geçmiştir. Hatta bu yaşam alanı toprak, hava, su gibi alanlardan çıkarak insanın bedenine kadar inmiştir. Böyle bir ortamda ise salgının ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu ve benzeri sorunların yaşanmaması için insanlığın doğadaki dengesi gözetmesi, kaynakları hoyratça tüketmemesi ve doğaya karşı ahlaki sorumluluklarını yerine getirmesi oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Diğer taraftan yaşanan bu salgın sürecinin insan yaşamına bazı değişiklikler getireceği de düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmamızın ikinci sorusu salgın sürecinin insanların dinî düşünce ve duygularında ne tür yansımalara sebep olduğunu belirlemeye yöneliktir. Bu soru çerçevesindeki görüşler incelendiğinde ise salgının insanların hem düşünce hem de yaşantılarına yansımaları olduğu belirlenmiştir.

Salgının insanların düşüncesine olan yansımalarına bakıldığında ise “yaratıcının gücü, dua, öz değerlendirme, tefekkür” ile “ölüm, tevekkül, teslimiyet” alt kategorilerinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Salgınla birlikte bireylerin yaratıcının gücünü daha yakından hissettikleri, duaya yöneldikleri, kendileri ile yüzleştikleri ve geçmiş yaşantılarını hesaba çektikleri görülmektedir. Ayrıca salgının; insanların ölümü daha yakından hissetmelerine neden olduğu ve yakınlarını kaybetme korkusunun ön plana çıkardığı belirlenmiştir. Bu ölüm korkusunun ise bazı katılımcılarda kaygı ve travmalara yol açtığı, bazı katılımcılarda da tevekkül ve teslimiyet düşüncesini ön plana çıkardığı ortaya çıkmıştır. Salgının etkileri sadece düşüncelerle sınırlı kalmamış, duyguları da derinden etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre insanların salgın sürecinde çaresizlik-acziyet, hüznün ile tövbe ve pişmanlık gibi farklı duygular yaşadığı görülmüştür.

Salgın sürecinde dinî konularda alınan tedbirler de insanların farklı tutumlar sergilemelerine ve bu tedbirleri farklı şekillerde anlamlandırmalarına neden olmuştur. Ayrıca salgın sürecinde alınan dinî tedbirlerin yaşantıları derinden etkilediği ve alışkanlıklardan vazgeçmenin insan için zor olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. İnsanları en çok etkileyen tedbirlerin Cuma ve Bayram namazları, cemaatle namaz, bayramlara yönelik kısıtlamalar, Ramazan ayı (iftar, sahur, teravih, mukabele) kısıtlamaları, cenaze

namazlarının kılınamaması, cenazeye karşı görevlerin yapılamaması, minarelerden okunan sala ve dualar olduğu görülmüştür.

Salgın sürecinde alınan dinî tedbirlerin bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve yaşantılarına nasıl etkilerinin olduğu incelendiğinde ise yapılan ibadetlerden haz alamama, hassasiyetlerin azaldığı, sıradanlaşma, boşluk hissi, yalnızlık duygusu gibi genelde olumsuz duygular üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bununla birlikte salgın sürecindeki evlere kapanmayı ve yalnızlaşmayı olumlu yönde değerlendirerek ibadetlere yoğunlaştığını ifade edenler de olmuştur.

Öte yandan alınan dinî tedbirlerin uygulanma biçimi de bazıları tarafından eleştirilmiştir. Eleştiriler incelendiğinde minarelerden yatısı ezanı öncesinde okunan sala ve duaların kaygı ve endişeye sebep olduğu gerekçesiyle, temsili olarak kıldırılan Cuma namazlarının da seçkinci ve ayrıştıracı bir anlayışın yansıması olduğu yönündeki eleştirilerin ön plana çıktığı görülmüştür.

Dinî yönden alınan tedbirler bireyleri etkilediği gibi salgın süreci de hem sosyal hem psikolojik anlamda bireyleri etkilemiştir. Sosyolojik etkilere bakıldığında “Aile İlişkileri ve Bireysel Değişimler” ile “Yardımlaşma ve Fırsatçılık” kategorilerinin ön plana çıktığı belirlenmiştir. Buna göre bireyler salgınla birlikte ailenin önemini fark ettiklerini, kendilerine ve ailelerine daha fazla zaman ayıracaklarını ve sevgilerini daha çok hissettireceklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan salgın süreciyle birlikte bireylerde yardımlaşma ve fırsatçılık gibi iki zıt düşüncenin ortaya çıktığı da görülmüştür. Bununla ilgili olarak bazıları bu süreçte bireylerde ve toplumda genel bir yardımlaşma ikliminin olduğunu ifade ederken bazıları da insanların bencilleşerek fırsatçı davranışlar sergilemeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Yardımlaşmaya örnek olarak vefa grupları, “Biz Bize Yeteriz Türkiyem” ve “Koruma Kalkanı” gibi kampanyaların ön plana çıktığı görülürken öte yandan fahiş maske fiyatları, devletlerarası maske savaşları, kısıtlama öncesi marketlere akın edilmesi gibi örneklerin dile getirildiği görülmüştür.

Sosyal etkiler kadar ön plana çıkan bir diğer etki de psikolojik etkilerdir. Salgın sürecinin psikolojik etkileri “Kaygı ve Korku” ve “Yaşam Kalitesi, Özgürlüğe Duyulan Özlem” ile “Belirsizlik ve Gelecek Planlaması” olmak üzere üç alt kategoride toplanmıştır. Salgının insanların duygularında ortaya çıkardığı korku ve kaygının yaşam kalitesine olumsuz etki yaptığı görülmektedir. Yine bireylerin yaşam kalitelerinin düştüğü ve daha önceki yaşantılarında çok da farkında olmadıkları ve özgürlüklerine özlem duydukları görülmüştür. Ayrıca salgın sürecinin bireylerin psikolojilerini etkilediği gerçeği de ortaya çıkmaktadır. Salgın sürecinin nasıl sonuçlanacağına henüz belirgin olmaması, sürecin nereye doğru evirileceğine dair belirsizliğin yaşanmasına neden olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak özetlemek gerekirse Afyonkarahisar örneği özelinde yürütülen bu çalışma ile salgınların genelde toplumların, özelde ise bireylerin psiko-sosyal durumlarında olumlu-olumsuz birçok etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu tür yansımaları sadece tek yönlü

incelemelerle ortaya koymak mümkün bulunmamaktadır. Bu çalışmada salgının daha çok dinî boyuttaki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Ancak küresel dünyada ortaya çıkan bu salgının siyasî, ekonomik, stratejik, psikolojik, hukuki birçok ayağına yönelik ciddi çalışmaların yapılmasına da ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü salgın süreci ilk olarak etkisini ekonomik ve sosyal alanlarda göstermekte ancak uzun vadede bu salgının bireyler açısından en önemli sonuçlarının psikolojik olacağı düşünülmektedir.

Günümüzde bilim dünyasının koronavirüs enfeksiyonlarına karşı geliştirdiği ve birçok ülkede kullanılmaya başlanan aşılama çalışmaları ile kısmi anlamda normal hayata dönüş başlamıştır. Ancak henüz etkisi tam olarak kırılmayan bu salgının uzun vadeli etkileri hala belirsizliğini korumaktadır. Salgın hastalık riskinin tamamen ortadan kalkması halinde, bu anomi ve krizin yarattığı anormalliklerden bir an önce kurtulup kriz öncesinde kalınan yerden olduğu gibi devam mı edilecek yoksa salgın öncesi yaşantı artık geri dönülemez bir yerde mi kaldı sorusunun cevabını zaman gösterecektir. Nihayetinde her birimiz, hayatının farklı bir kesitinde karşılaştığı bu salgın sürecinde kalıplaşmış düşüncelerimizin çoğunun salgın ile birlikte değişime uğrayacağını ya da çöp olacağını düşünebiliriz. Bu nedenle dünyadaki adalet algısının, ekonomik ve sağlık sistemlerin büyük bir ihtimalle değişeceğini ve geleceğin geçmişten çok farklı olacağını ileri sürmek çok da zor olmayacaktır.

Kaynakça

- Alpago, H. ve Oduncu Alpogo, D. (2020). Korona virüs ve sosyoekonomik sonuçlar. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-114.
- Alparslan, M. (2006). *II. Murşili ve Dönemi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Avcı, M. (2020, 23 Mayıs). Ekolojik Dengenin Bozulması Salgınlara Davetiye Çıkartıyor. <http://gorunumgazetesi.net/guncel/ekolojik-dengenin-bozulmasi-salginlara-davetiye-cikariyor>, adresinden 14.02.2021 tarihinde alınmıştır.
- Aydar, H. (1999). Bazı Kur'ân âyetleri ışığında kocaeli depremine bakış, 133-134 http://isamveri.org/pdfdrq/D01929/1999_19-20-21/1999_19-20-21_AYDARH.pdf, adresinden 18.03.2021).
- Aydın, M. (2018). Beş nitel araştırma yaklaşımı. M., Bütün ve S., B., Demir (Çeviri editörleri). *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* içinde (ss. 69-111). Ankara: Siyasal yayın dağıtım.
- Batman, E. (2008). *Yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada kader inancının rolü*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana.
- Buhr, K. & Dugas, M. J. (2002). The intolerance of uncertainty scale: Psychometric Properties of the English version. *Behaviour Research and Therapy*, 40(8), 931-945.

- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012, 14 Mayıs). *Örnekleme yöntemleri*. <http://w3.balikesir.edu.tr/~msackes/wp/wp-content/uploads/2012/03/BAY-Final-Konulari.pdf> adresinden 21.02.2021 tarihinde alınmıştır.
- Congar, K. (2020, 21 Mart). Koronavirüs: Modern tarihin en kapsamlı yasaklarını Avrupa'da hangi ülkeler uyguluyor? <https://tr.euronews.com/2020/03/21/avrupa-da-hangi-ulkeler-koronavirusebebiyle-karantina-ve-sokaga-cikma-yasagiuyguluyor> adresinden 01.04.2020 tarihinde alınmıştır.
- Güler, İ. (2014). *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu: Ehl-i Sünnetin Allah Tasavvuruna Ahlaki Açından Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Güler, İ. (2020, 05 Temmuz). Kötülük Problemi Bağlamında Korona Pandemisi ve İslam. Karar Gazetesi. <https://ofs.me/6045818> adresinden 08.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- Görmez, M. (2020, 20 Mart). https://www.youtube.com/watch?v=3a6GWYCs3Yk&ab_channel=%C4%B0sl%C3%A2mD%C3%BC%C5%9F%C3%BCnceEnstit%C3%BCs%C3%BC%5B%C4%B0DE%5D adresinden 12 Ocak 2021 tarihinde alınmıştır.
- Grenier, S., Barrette, A. M., & Ladouceur, R. (2005). Intolerance of uncertainty and intolerance of ambiguity: similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 39(3), 593-600.
- Kaptan, S. (1977). *Bilimsel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Rehber Yayınevi.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Bilim Kitap Kırtasiye Limited Şirketi.
- Kılıç, M. (2020). Pandemi dönemi insan hakları siyaseti: hak ve özgürlükler düzeninin kırılanlaşan doğası. *Adalet Dergisi*, 64, 17-55.
- Kızılcılık S. ve Erjem Y. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*. İzmir: Saray Kitabevi.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (Çev. Editörü: Selahattin Turan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sevgili, A. (2020, 26 Mart). Korona İlahi Bir İkaz Mıdır?. <https://www.milligazete.com.tr/makale/4108973/abdurrahman-sevgili/korona-ilahi-bir-ikaz-midir>. adresinden 17.10.2020 tarihinde alınmıştır.
- Şeker, M., Özer, A. ve Korkut, C. (2020). *Küresel Salgının Anatomisi*. Ankara: Tek Ses Ofset Matbaacılık.

Duman & Erten, Salgın (Covid-19) sosyal etkileri: Dinî düşünce ve hayata yansımaları (Afyonkarahisar örneği)

Ünlü, A. M. (2020, 19 Mart). Korona Öyle Bir İmtihan Oldu ki; Beş Şey ile İmtihan Âyetinin Hepsi Birden Korona'da Tahakkuk Etti! [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=a9B786k0eSc> adresinden 30.04.2020 tarihinde alınmıştır.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (10. Baskı.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yin, R. K. (2017). *Durum Çalışması Araştırması Uygulamaları* (3. basımdan çeviri, İlhan Günbayı Çev. Editörü). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

EK 1: Katılımcı Listesi

Kodu	Cinsiyet	Meslek	Yaş	Öğrenim Durumu
K 1	Erkek	Diyanet Personeli -İmam	54	Yüksekokul
K 2	Erkek	Sağlık Yöneticisi	52	Lisans
K 3	Erkek	Emekli	77	İlkokul
K 4	Bayan	Öğrenci	19	Lisans Öğrencisi
K 5	Bayan	Ev Hanımı	47	Lise
K 6	Bayan	Hemşire	40	Lisans
K 7	Bayan	Hemşire	39	Lisans
K 8	Erkek	Veteriner	39	Lisans
K 9	Erkek	Öğrenci	20	Lisans Öğrencisi
K 10	Bayan	Ev Hanımı	50	Yüksekokul
K 11	Bayan	Hemşire	26	Lisans
K 12	Erkek	Avukat	38	Lisans
K 13	Erkek	Askeri Personel	47	Lisans
K 14	Bayan	İşçi	42	Lise
K 15	Bayan	Emekli	58	Lise
K 16	Erkek	Öğretmen	29	Lisans
K 17	Bayan	Diyanet Personeli -Vaize	46	Lisans
K 18	Erkek	Memur	28	Yüksekokul
K 19	Bayan	Öğrenci	16	Lise Öğrencisi
K 20	Erkek	Esnaf	41	Ortaokul
K 21	Bayan	Memur	44	Lise
K 22	Erkek	Diyanet Personeli -İmam	38	Lisans
K 23	Erkek	Esnaf	49	İlkokul
K 24	Erkek	Ziraat Mühendisi	52	Lisans
K 25	Erkek	Öğretmen	34	Yüksek Lisans
K 26	Bayan	Doktor	45	Lisans
K 27	Erkek	Diyanet Personeli -İmam	45	Lisans
K 28	Erkek	Öğretmen	37	Lisans
K 29	Bayan	Ev Hanımı	29	Lisans
K 30	Erkek	Diyanet Personeli - İmam	44	Lisans
K 31	Erkek	Esnaf	40	Lisans
K 32	Erkek	Eğitimci-İdareci	43	Yüksek Lisans

EK2: Hayati Duman ve Hayri Erten'e Ait Etik Kurul Onayı Belgesi

Evrak Tarih ve Sayısı: 28.07.2022-113957

T.C. AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU KARARLARI	
TOPLANTI SAYISI:07	KARAR TARİHİ: 27.07.2022
<p>KARAR 2022/247</p> <p>Afyonkarahisar İl Millî Eğitim Müdürlüğü Şube Müdürü Hayati DUMAN tarafından yürütülen , "Salgının (Covid-19) Sosyal Etikileri: Dini Düşünce ve Hayata Yansımaları (Afyonkarahisar Örneği)" başlıklı araştırma makalesi kapsamında kullanılacak veri toplama araçlarının, etik açıdan sakıncalı olmadığına, katılanların oy birliği ile karar verildi.</p> <p style="text-align: center;">ASLI GİBİDİR e-imzalıdır Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurul Başkanı</p>	

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Evrak Doğrulaması <https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5381&eD=BSDKDAYS1E&eS=113957> adresinden yapılabilir.